

Nemzeti történelem kronológiában elbeszélve

Az új magyar történelmi kronológia szakmai programvázlata

Újra kell építeni a magyar történettudomány adatbázisát, és ennek részeként új, részletes történelmi kronológiát kell összeállítani – mondtuk 1991-ben, amikor kidolgoztuk az új történeti kézikönyvsorozat tervét, és bejelentettük azt a békásmegyeri történelemtanítási konferencián. E sorok szerzője – az azóta megindult Történeti Atlasz, az Adattárak tervei mellett – elkészítette az új történeti kronológia koncepcionális programját, amelyet a História Szerkesztősége és az MTA Történettudományi Intézete vezetősége 1993 szeptemberében megvitatott. A kronológia ezen koncepciója tartalmazta már azokat az alapelveket, amelyekre 1993–94-ben két munkám épült fel. (1993. január–1994. február között elkészítettem 20 ív terjedelemben a *Rövid magyar történeti kronológiát* és 16 ív terjedelemben az egykötetes *Rövid magyar történeti összefoglalót*. Ezek a szövegek képezték *A magyarok krónikája* alapját. A rövid történeti kronológia végül szerkesztett formában *A magyarok krónikája* lapszéli kronológiája lett, az „egykötetes” magyar történet pedig ennek összefoglaló [„kék lapok”] fejezetei. Kihagyva a neveket, konkrét dátumokat, amelyek a kötet „szócikkeiben” kerültek részletezésre.)

Az 1993-ban összeállított rövid kronológia már feltörte a kronológiák hagyományos műfaját: jobban elbeszélő formában íródott; kiterjeszkedett az esemény tartalmi ismertetésére is. Tematikájában is a korábbiaknál erősebben „engedte szóhoz” a gazdálkodás, a művelődés eredményeit, ami magával vonta a történelem írott emlékei mellett a tárgyi emléktanyag, a korabeli tudósítások bő idézését.

1996-ban azután akadémiai közfeladatokra választottak, és ennek következtében az új, részletes kronológia elkészítésének programja alakadt.

2000 nyarán azután ismét elővettem az 1993 szeptemberében kialakított koncepció szövegét, átdolgoztam. A magyar történettudomány helyzetéről készítettem akkor nagyobb tanulmányt, az ún. akadémiai diszciplínaviták keretében. Ennek részeként dolgoztam át az 1993. szeptemberi kronológia-programot is. Akkor még úgy látszott, hogy az akadémiai elnöki funkció mellett az utolsó években lesz időm a munka indítására, összefogására, szerkesztésére és részben írására is. A dolgok másként alakultak.

A millenniumi és akadémiai közfeladatok, a sok egyéb tárgyú szöveg készítése lekötötte erőm jelentős részét, legközvetlenebb szakmai barátaim, Szakály Ferenc (1999), Engel Pál (2001) halála kedvemmet szegte. 2001-ben azután a História fiatal erőit, tanítványaimat és az intézet „maradék” vezetőit összefogva pályáztunk a Széchenyi-programra és nyertünk el egy nagyobb támogatást az új magyar történeti kronológia elkészítésére.

Az alábbi szöveg a 2000 nyarán kialakított és 2001-ben „korszerűsített” változata az 1993. évinek.

A „történeti kronológia” a történetírás egyik műfaja. A monográfia, tanulmány, forrásközlés, történeti esszé mellett mindig is a szaktörténetírás megbecsült műfaja volt. Adatokat, információkat közöl időrendi sorrendben. Ezért is nem a széles közönség vagy a kutatótársak ún. szórakoztató olvasmánya, hanem „kézikönyv”. Amelyet adatok pontosítása – elsősorban a történés *időpontjának, helyének* pontosítása – végett veszünk kézbe. A kronológia tárgya lehet éppen úgy a megtörtént történelem egésze, mint egy monográfiának, egy forrásközlésnek. De éppúgy lehet tárgya a történelem egyik jelenségsorozata: a politikai élet, a gazdaság, a társadalom, a művelődés vagy éppen a természet (növény-, állatvilág, Föld) történelme.

Az információ hordozója (éppúgy, mint a monográfiáé, forráskiadványé) lehet az *írásbeliség*, a *vizualitás* (álló- és mozgókép) vagy a *szóbeliség* (oralitás). Kronológia a jövőben készülni fog feltehetően képeskönyvben, mozgófilmen, hangszalagon vagy CD-ROM-on is. Hiszen ezek az új ismerethordozók kikövetelik maguknak az új történettudományos műfajokat is.

I.

A KRONOLÓGIA TÁRGYA

A teljesség igénye

Az új magyar történeti kronológia arra vállalkozik, hogy a történelmet lehető teljességében mutassa be.

A történeti kronológiák *eddig* elsősorban a politikára, a hadi életre, a felfedezésekre (technikából, a kultúrából), valamint a „nagy emberek” életadataira összpontosítottak. A műfajból is ered ez a tematikai irányultság. Hiszen a hagyományos történeti kronológia dátumot, helymegnevezést és neveket tartalmaz. Az időponthoz köthető információk pedig elsősorban ezen témakörökben állnak rendelkezésünkre.

Az új történeti kronológia arra tesz kísérletet, hogy az ember környezetformáló tevékenységének teljességét állítsa központba, a „hagyományos adatok” mellett. (Mind a természeti és emberi környezetet, mind az épített környezetet formáló tevékenységét.)

Magyarok és együtt élő népek

A kronológia a *magyarságról* és a velük egy *államigazgatási határok* között élő *nem magyar népekről* szól. Beszél a magyarokról és a velük jött népekről, akik itt a Kárpát-medencében Kr. u. 900 körül megjelentek, és beszél azokról, akiket itt találtak, akikkel közösen területigazgatási szervezetet (államot) alapítottak. És beszél azokról, akik azután (az évezred során) ide érkeztek. A kronológia tárgya tehát minden embercsoport, egyén, aki itt részt vett a közösség önfenntartásában, a közösségi szervezet építésé-

ben, a helyi természeti környezet alakításában. Különböző nemzethez, különböző hitfelekezethez tartozó és különböző szociális-társadalmi rendbe tagozódó emberek.

Természeti és épített környezet (szállásterület)

Tárgya munkánknak az ember mindenkori természeti és épített környezete. A *természettörténet* kutatását a történettudomány új és fejlesztendő irányának tartjuk. Ezért is tárgyaljuk a magyarság mindenkori szállásterületének – mind a keleti sztyeppék, mind a Kárpát-medence – természeti viszonyait. A természeti környezet, a föld, az éghajlat, a vízviszonyok meghatározták, befolyásolták évezredek óta – igaz, változó erővel – az önújratermelés feltételeit: élelmezést, termelést, öltözködést, munkamegosztást, sőt a közösségi élet (akár a hadviselés) ritmusát is. És ugyanakkor e nép – ahogy minden más nép – az élelem megszerzése, termelése, az életminőség fokozatos javítása közben beavatkozott a természet rendjébe. Egy volt a természet egészét alakító tényezők közül, s fokozatosan – ahogy más népek is – az egyik legerősebb természetformáló erővé lépett elő. Mivel az embert általában a természet részeként kívánjuk tárgyalni, bemutatjuk a velünk élő mindenkori növény- és állatvilágot is.

Ez a kronológia kiemelt figyelemmel tárgyalja az épített környezetet. Részben a létrehozott köznapi élet tárgyi kultúráját: a termőföld, a víz, az erdő, a környezet hasznára fogásának eszközeit, az utakat, az épületeket a természet kihasználására, illetve megóvására épített műtárgyakat. Ezek mutatják is az ember természet-átalakító, -hasznosító vagy a természet önpusztítását megakadályozó törekvését és az ember, talán nem szándékolt, rombolásait is.

Időhatárok

A kronológia természetesen, a magyar történetírás (és történeti kronológiák) hagyományait követve, tárgyalja a honfoglaló magyarok „előtörténelmét” is: ameddig mai tudásunk alapján megtehetjük, nyomon követjük a magyarok őstörténelmét az ázsiai részkontinensen. És – ugyancsak hagyományosan – tárgyalja a Kárpát-medencében a magyarok megtelepedése előtt itt élt népeket.

Földrajzi határok

A kronológia tárgya elsősorban a magyarság és a vele egy igazgatási egységben élő emberek történelme. A történelem földrajzi határai a mindenkori államhatárok. De az eddigieknél nagyobb arányban mutatjuk be az itt élők „külföldi” kapcsolatait, világtörténelmi környezetét. Mindenekelőtt a velünk szomszédos területekre, az ott élő népekre összpontosítunk. Hogy a helyi történelemeket az olvasó a környező népekkel hasonlíthassa, illetve világtörténelmi mércével minősíthesse.

A kronológiában helyet kapó adatok földrajzi határa tehát elsősorban a *mindenkori magyar állam*. De: az új történeti kronológia tárgya nem az állam, nem is csak az állampolgári közösség, hanem a *nemzeti közösség történelme* is. Mi nem csak azon magyarok történelmét tárgyaljuk, akik a Kárpát-medencei magyar állam területén

éltek vagy élnek. Ezért az új történeti kronológia a magyar történelem szerves részének tekinti a mindenkori *magyar állam határain kívül élt magyarok* (magukat magyarnak valló emberek) történelmét. Mind a jelenlegi határokon kívülre rekedt, mind a világ távoli részeibe szóródott emigráns magyarok történelmét.

II.

A KRONOLÓGIA TEMATIKÁJA

Az új magyar történelmi kronológia tárgyából következik (az emberi és természeti környezet teljessége), hogy tematikájában szakítani kíván az eddigi kronológiák hagyományos állam-, ezen belül is politikatörténeti egyoldalúságával. A tematika: a közösség milyen életjelenségeit emelem ki, és a közösség életét milyen keretekben írom le.

Intézmények, gazdaság, művelődés, természet

Az új történeti kronológia „teljességigényéből” következik, hogy kiterjeszkedni kívánunk a közösségi élet egészére. Bemutatni kívánjuk az államszervezet mellett a *termelés, a kereskedelem, a technika, a kultúra, a természeti környezet történelmeit*. Teljességre törekszünk tehát a *tematikában*. Ahogy erre a történetírás a történelmi monográfiákban az elmúlt évszázadban újra és újra kísérletet tett. (Ezért ezen tematika részletezésétől most eltekintünk.) A kronológiák azonban erre a tematikai teljességre eddig nem vállalkoztak. Sem itthon, sem külföldön. (Ezek módszertani nehézségeire később még visszatérünk.)

A teljesség igényéből következik, hogy a közösségi életnek a *dinamizmusát, működését* is bemutassuk. Legalábbis megkíséreljük. A történelem „hogyanját” is jellemezni kívánjuk. Ezt úgy tartjuk megvalósíthatónak, ha egyrészt a közösségi életet – annak intézményeit, életmódját – *mindennapiságában* mutatjuk meg, másrészt kiterjeszkedünk az intézmények, a kultúra, a gazdálkodás *közép- és alsó szintjeire*.

A működőképesség, a mindennapiság

A kronológia – ugyanúgy, mint minden más történetírói termék – nem mentes a történetírói értékítéllettől. Az adatbázison belül egyes tematikák kiemelésével, az adatok csoportosításával szinte ugyanúgy elmondhatjuk értékítéletünket a történelmi tényezők fontossági sorrendjéről, mint egy monográfia szerzője. Tematikai súlypontozásunk tükrözi tehát értékítéleteinket is a magyarság életében szerepet játszott tényezőkről. Mi úgy látjuk: a magyarság megmaradása azért volt lehetséges Európa ezen konfliktusokkal telt ütközőpontján, mert az állam- és társadalomszerkezet *közép- és alsó szintjein* a közösségmegtartó intézmények folyamatosan *működtek*, és ezek az intézmények a *társadalom önfenntartó erejét mozgósítani tudták*. Például az elmúlt ezer esztendőben az államélet felső szintjén működő erők többször gyengének bizonyultak ahhoz, hogy a szállásterületet a külföldi hatalmaktól megvédjék. A szállásterületet ennek következtében katonai megszállások pusztították, a külhatalmak a

politika csúcsein nemegyszer zsákutcsás rendszereket erőltettek ránk. De a közép- és alsó szintű igazgatás óvta a lokális életkereteket, autonómiákat, s ezzel védte a családi életet, a szaporodás lehetőségét, a termelés, a közművelődés kereteit. Megtartotta és működtette a hitéletet, a birtok- és egyházszervezetet, őrizte a szokásrendet. És fejlesztette a közösség érintkezési kultúráját, a nyelvet. (Ezt az értékrendet a jelenre nézve is megfontolandónak tartjuk.)

Vegyünk szemügyre egy konkrét tematikát, az igazgatás történelmét!

Elfogadjuk, hogy az elmúlt ezer év fontos közösségmegtartó erői az *igazgatási (politikai) intézmények* voltak. A magyarság és a velük élő nem magyar népek fizikai megmaradásának is egyik biztosítója volt a mindennapi életüket keretbe foglaló adminisztratív rendszer. Idesoroljuk az *állami intézményrendszert* (megye, község), amely adta a kereteket a békés napi élethez, szolgáltatva a közbiztonságot (kisközösségi fórumok, házasság, utódnevelés, kulturális élet, szórakozás stb.). Továbbá az *egyházi intézményeket* (plébánia, egyházközség, országos egyházszervezet), amelyek a hit- és szellemi életen túl szintén a családi élet, az anyakönyvezés, az oktatás alapintézményei voltak és részben maradtak máig). De e tematikához tartoznak a termelés intézményes keretei: a földbirtok és az ipari üzemek, a kereskedelem szervezete, valamint a *civil szervezetek, autonómiák*.

A közösségi élet és a politika bemutatásában természetesen szólunk majd az államélet vezetésében (a királyi udvarban, illetve kormányban vagy az országgyűlésben) helyet kapó személyekről, illetve azok belső harcairól, de érdeklődésünk kiterjeszkedik az államterületen működő *intézmények* alsóbb szintű intézményeire, azaz az intézményrendszer *egészére*. (Az új történelmi kronológia végre szakítani kíván a magyar történelmi összefoglalók azon másfélszáz éves hagyományával, hogy a mindenkorai politikai elit szűk – elsősorban kormányzati – csoportjaira tereli az olvasók figyelmét.) Mi most hasznosítani kívánjuk az alsóbb szintű intézményeket (egyházi, földesúri, a napi igazságszolgáltatást, közrendet biztosító intézményeket) jól bemutató tanulmányokat a magyar történelmi irodalomból. Ezek a tematikák eddig a nemzeti történelmi kronológiákból – mind külföldön, mind itthon – rendre hiányoznak.

Vagyis: az államból nemcsak a hatalmi államot, hanem a *szolgáltató államot* is meg akarjuk mutatni. És bemutatni kívánjuk az adminisztrációt működtető *társadalmi elemeket*, sőt a legfontosabb személyeket is. Az országos politikai hatalomért folyó harcban néhány száz vagy ezer fő vett részt. Az eddigi kronológiák ezekre összpontosítottak. Mi most meg akarjuk mutatni az országos szakigazgatást, termelés-szervezetet, hitéletet, kultúrát működtető köznapi intézményekben tevékenykedő társadalmi elemeket is.

Részdiszciplínák eredményeinek szintézise

Kronológiánk tehát a részterületekre szétesett történettudomány minden részdiszciplínáját mozgósítani kívánja az élet teljességének bemutatására: igazgatás- és társa-

dalomtörténetet, a politika- és gazdaságtörténetet, a művelődés- és technikátörténetet, a vallás- és természet-történetet.

III.

A KRONOLÓGIA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

„Esemény-” és „folyamattények”

A kronológia: időrendbe csoportosított adatok közlése. Minden adata időponthoz kapcsolódik.

De milyen történelmi eseményekre, folyamatokra vannak pontos kronológiai adataink? A válasz: azon jelenségekre, amelyek iránt a *történettudomány* elsősorban *érdeklődött az elmúlt másfélszáz évben*, a professzionista történetkutatás korában. Márpedig ez az érdeklődés az állami és kulturális élet *csúcsein zajló eseményekre irányult*. Ezeket immáron jól ismerjük.

Ez a hagyományos érdeklődés és az ebből sarjadó hagyományos adatbázis tükröződik az eddig elkészült kronológiákban is. Az eddigi kronológiák így a „csúcson” iránt érdeklődtek. Ezt az érdeklődést hajtotta egy *szemléleti tényező*: az állami-kulturális szervezet kiemelkedő személyei iránti tisztelet és a közrendűek, a tömegesség történelemformáló erejének lebecsülése. De okozója volt ezen egyoldalú érdeklődésnek egyfajta *kényelmesség* is: a csúcson megtörtént események ugyanis könnyen köthetők egy-egy kronológiai adathoz. Itt mindig valamilyen, többnyire napra adathozható akciókról van szó: kormányra lépés, szerződéskötés, találmány, irodalmi mű bemutatása stb. (Ezek az ún. *eseménytények* tehát könnyen köthetők egy-egy kronológiai adathoz.) Amikor tehát mi az állami és társadalmi élet működőképességét, ember és természet mindennapiságát és ezzel a közösségi élet alsó szintjeit akarjuk bemutatni, akkor az e tematikát feldolgozó részkutatásokhoz, helytörténelmi tanulmányokhoz kell fordulnunk, mert az „alsó szint” mindig helyi konkrét eseményekből rekonstruálható. Válogatni kell és az országosan *jellemző eseteket* kiemelni a gazdag helytörténelmi (mikrotörténelmi) irodalomból. Új kutatói-adatfeltárási munkát jelent tehát a kronológiához az új típusú adategyüttes összeállítása. Vagyis tematikai érdeklődésünk szélesedésekor nemcsak az új adatbázist kell építenünk, hanem módszertani nehézségeket is meg kell oldanunk.

A most bemutatni kívánt társadalmi-művelődési-gazdasági folyamatok jobbra nem köthetők egy-egy pillanatnyi akcióhoz. Hogyan beszéljünk tehát a kronológia eszközeivel szegénységről, gazdagságról, társadalmi csoportok kiemelkedéséről, hanyatlásáról, kül- és belkereskedelemről, a gazdálkodás történelméről stb. (Kérdés számunkra: ezek az ún. *folyamattények* – ahogy a nemzetközi módszertani irodalom nevezi a tények ezen típusát – miként köthetők egy-egy kronológiai adathoz?)

„Helyileg” vagy „országosan” érvényes?

Különös nehézséget okoz a folyamatok *országos kiterjedésének* bemutatása. E folyamatok kibontakozása általában nem köthető egy-egy konkrét időponthoz. Míg a „csúcson”

akciói egy-egy eseményténnyel jellemezhetők: például a megyék országgyűlési képviselőjének szabályozása (pl. 1608), a legfelsőbb bíróság létrehozása (1953) éppúgy, mint országos művészeti kiállítások nyitása, egy-egy kiemelkedő mű (irodalom, zene stb.) megjelenése, születése. De a „köznapiság” (és a társadalmi-gazdasági folyamatok) nehezen kapcsolható egy-egy naphoz. (A vármegek napi szerepének megmutatása a helyi igazságszolgáltatásban a 14–15. században éppúgy nem köthető egyetlen naphoz, hónaphoz, ahogy a tömeges olvasás-íráskultúra kibontakozása sem.)

Nehézség az is, hogy a „mindennapiságot” bemutató adatoknak erős a területi szórtsága. Nincsenek sem időponthoz köthető, sem országos előfordulást reprezentáló adatok. (Egyetlen adattípust használunk eddig: az újkori statisztikai adatszolgáltatást, amely legalább évhez – azaz az adatszolgáltatás évéhez – köthet tesz lehetővé.) Nem is beszélve a szokásrendszerek, a közgondolkodás jellemzéséről. E tematika kiteljesítésénél érkeznek az új kronológia alkotói a legnagyobb szakmai nehézségekhez.

Lehet-e a kronológia klasszikus műfaját használni az új tematikai rendhez?...

Feltételezésünk, hogy igen. Ennek megvalósítására teszünk most kísérletet.

Feltételezésünk, hogy találunk olyan egyedi eseteket, amelyek évszámhoz, hónaphoz, naphoz köthetően mutatják a folyamatokat, illetve akár a tárgyi eszközök, akár a szokások elterjedését. Ilyenek lehetnek:

- A statisztikai adatsorok a 18–20. századból, amelyek az adatfelvétel időpontjában jelennek meg a kronológiában (amelyekkel eddig is élünk a történeti kronológiában, vö. erre a Magyar történeti kronológia I–IV. kötetének új- és legújabb kori fejezeteit).
- Az eszközhasználat vagy szokásrend bemutatásában az „első” előfordulás említése (ekehasználat, házassági szokások, ünneplés, jellemző helyi igazságtéves, peres eljárások emlékei stb.).
- A közfelfogást, illetve a cselekvés mozgatórugóit megvilágító korabeli szövegek idézése.

Mikrotörténelmi irodalom

Mindehhez természetesen az elmúlt másfél évszázad gazdag hazai mikrotörténelmi irodalmának újratanulmányozása szükséges. Elsősorban az 1860-as évektől mindig is erős magyar adatfeltáró mikrotörténet (helytörténet, esettanulmány) irodalmi hagyatékának számbavétele. (Többek között a Történelmi Tár, a Tagányi Károly, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Szabó István, Engel Pál, Szakály Ferenc nevével jelezhető történetírói irányzatok.) Ők hol a „helytörténelem”, hol az „esettanulmány” műfajában jelenítették meg egy-egy korszak társadalmi, művelődéstörténelmi mikrofolyamatait, mindig konkrét eseményanyaghoz kapcsolva azokat. Tehát nem a most divatos ködös általánosítások, hanem nagyon is időponthoz, helyhez, sőt személyekhez kötődő szinten, tehát a történeti kronológiában hasznosítható módon.

IV.

A SZÓCIKKEK TARTALMA

Mit tartalmazzon a kronológia szócikke?

1. Dátum, hely.
2. Mi történt. (Akció.)
3. Az időponthoz és helyhez köthető esemény leírása, esetleg a döntés-megállapodás tartalmi ismertetése.
4. Az akció korabeli indoklása, ennek idézése (a korfelfogás jellemzése).
5. Híradás korabeli – a kronológia írója által jellemzőnek tartott – szokásokról (gazdálkodás, házassodás, szolgáltatás stb.).

V.

KIEGÉSZÍTŐ ADATSOROK

A kronológia a főszöveg mellett több *térképvázlatot* és *ábrát* tartalmaz. Ezek tartalmi kiegészítői a szócikkeknek, segítenek az eseményeket, folyamatokat tér- és időbeli kiterjedésükben megjeleníteni.

a) Térképvázlatok: a társadalom, gazdaság, államközi, hadiesemények, természettörténeli, valamint a művelődési, hitéleti, demográfiai, etnikai tömegfolyamatok ábrázolása bemutatásához.

b) Táblázatok, ábrák, grafikonok: a társadalmi hierarchiáról, intézmények működéséről, üzemszervezetről, az újabb korban a gazdálkodás, a technika jellemzéséről. Ezek között is külön jelentőséget kaphatnak az egy-egy évhez sorolt statisztikai adatokat „hosszú idősorba” szerkesztő táblázatok.

VI.

MEGJELENÉS

A kronológiát könyv alakban jelentetjük meg. A kronológia része annak a történettudományos adatbázis-építésnek, amelyet az MTA Történettudományi Intézete és a História Szerkesztősége 1992-ben megindított, amelynek eredményei a *Történeti atlasz*, a História Könyvtár-sorozatban megjelent *Kronológiák*, *adattárak* kötetei, és a most induló forráskiadási program.

A könyvvel egy időben hozzáférhetővé tesszük a kronológiát az interneten is. Vagyis: az új történeti kronológiát egy végtelenül fejleszthető digitális adattárnak tekintjük. A História Szerkesztősége és az MTA Történettudományi Intézete évente tölti fel a kronológiát az interneten új adatokkal és végez azon korrekciókat.

A történeti kronológia mindenki kronológiája. Mindenki hozzáférhet, „letöltheti”, otthon bővítheti a saját kutatási eredményeivel, amelyeket a szerkesztőség évről évre folyamatosan felvehet az adatbázisba.

Ha valaki minősíteni kívánja azután elődeink tevékenységét, akkor a kronológiában közölt adatbázison ezt a minősítést – az egyetemes összehasonlítást vagy a korábbi eredményekhez való viszonyítást: előrelépést vagy hanyatlást – megteheti. A történeti kronológia valóban szeretné a köznapi történetfelfogást okadatolttá és napi gondolkodásunkat tárgyszerűvé tenni.

GLATZ FERENC